

Bertha Zoltán

Istenélmény a kortárs erdélyi lírában

„A mítosz olyan történet, melyet az embernek önmagáról és a világról való tájékozódása végett beszélnek el amolyan magasabb rendű igazságként”; a mítoszok „az emlékezés alakzatai”, s „a kulturális emlékezésben van valami szent” — állítja a teoretikus Jan Assmann. „A mítosz mindig vallás is”, a „mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést, s a teljes teremtést adják szótárául”, mert „a mítosz a teljesség iskolája” — szögezi le Németh László. Az ember vallási viselkedése pedig — Mircea Eliade szerint — „hozzájárul ahhoz, hogy megőrződjék a világ szentsége”.

Erdélynek a magyar lélekben és a magyar kultúrhistóriában különleges mítosza van — mert maga is mítoszteremtő vidék, talán ezer évek óta hagyományozódó ősvallási, mitologikus tudás és hit őrzője és élő örököse, olyan természeti és szellemi tájék, ahol az archaikus népi kultúra és a kálváriás sorstörténelmi tapasztalat valóban a világ szentségét átmenteni kívánó szakrális erkölcsiségre tanít vagy predesztinál. Kereszténység előtti hiedelmek és szokások, nyírfaágas csíksomlyói csángó napköszöntések és Boldogasszony-imádások (maga a mára a nemzeti összetartozás legfőbb Kárpát-hazai zárandok- és kegyhelyévé jelképesedett Csíksomlyó), mélyen átélt keresztény rítusok és szertartások ősiséggel szerkesztett hitformái, majd a protestáns bibliusság meggyökerező újításai és tradíciói, a Szentírást fordító Károli Gáspár szülőföldjének vagy a zsoltáros Szenczi Molnár Albertet pihentető Házsongárdnak (vagy magának az egész protestáns erdélyi fejedelemség példaidejének) a szimbolikus üzenetei: ez mind-mind egyszerre és együtt, összeszővődve és egymást erősítve tükrözi egy nemzeti sorsközösség, egy tág értelmű erdélyi régió spirituális minőségét és teremtő igazságabszolútumok fényétől megnemesedett arculatát. Ez a krisztusi remény-perspektíva jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót akkor is, amikor a szégyenteljes trianoni országdarabolás után az elszakított erdélyi magyarság új — kisebbségi — életkezdemésre szerveződött, s amikor így vallásos magatartását katartikus hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás, szellemi és tárgyi hagyomány- és értékvilág ragaszkodó féltése. Egy pusztulásnak kitett népcsoport végzete a benne megtestesülő életszentség sorvadása is egyben, az egyetemes humánus sérelme. A nemzeti megmaradás erőszakos ellehetetlenítése, az egyetemes nemzeti-vallásos megtartó erő meggyengítése tehát több is, mint egyszerű, pusztán nemzeti sorskérdés: az egyetemes emberség, az isteni teremtésrend meggyalázása, a teremtett szellemi univerzum gazdagságának semmibevétele. Ahogy

az Erdélyből induló költő, Szőcs Géza megfogalmazza: „A nyelvek sokféleségében Isten az egyetlen és egyszeri világot megtöbbszörözte (...) Világisten a nyelvekben megsokszorozta önmaga tükörképeit. E tükrök mindegyike a világ más-más arcát ragadja meg — hiszen minden nyelv külön látomás a világról. (...) Ezért mondhatjuk, hogy bármely nyelv halálával egy lehetséges világ pusztul el — s hogy bármely nyelv megsemmisítése egyenlő Isten arculcsapásával. És ezért igaz az, hogy míg a történelmi értelemben vett hazák pusztulása pótolhatatlan kulturális veszteségnek számít, addig a nyelvi hazák halála metafizikai tragédia lehet az egész emberi civilizáció számára.”

A vallásos erdélyi irodalomban megjelenített személyes üdvösségkeresés (és az átlényegítő metanoia) így tehát elszakíthatatlan a kollektív fohászkodás, a közösségi sorsigazításba és a közösség egészének átvalóságulásába vetett bizodalom lelkületétől; az erdélyi író imádsága rendszerint magában hordozza a megtisztulásért és a megmaradásáért esdeklő nép kétségbeeséseit és reménykedéseit is. Hangot, formát, művészi biztonságot pedig mindenkor a mitologikus, folklorisztikus, liturgikus őshagyományok, a nyelvi-műfaji alakzatok átörökített irodalmi, egyházi, néprajzi esztétikumának kincsestárából meríthet. A két világháború között a népi katolicizmus misztikumát és balladai mélyrétegeit aktualizálta a *Szűzmáriás királyfi* Tamási Árona vagy az *Isten igájában* és a *Jézusfaragó ember* Nyíró Józsefe; a *Templom és iskola* és a „lelki Transsylvánia” fogalkörömmel („Krisztus-követő bús próbálkozással”) való védelmezésére szólított az evangélikus Reményik Sándor, tudva, hogy „csak az Isten, s a lelkünk van velünk”, „nem maradt egyebünk”; ugyancsak az „Örök-Úr” változatlanságát hirdette a komor székely hegyek és az „erdélyi végzet” alatt, „erdélyi télben” az unitárius neveltetésű Tompa László, és hogy „nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!”; „Golgota-fellegek” tövéből láttatja utolsó mentsvárként a református Áprily Lajos is, hogy „egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten”; a „tompai borzalom” nagycsütörtöki gyötrelmét szenvedte, a magyar fájdalom kínját és a magyar összetartás vágyát kiáltozta jeremiádszerű *Psalmus Hungaricus*ában a katolikus Dsida Jenő, az országépítő Szent István példájáról vallott a protestáns Kós Károly, és így tovább a nemzet örök passióját, Nagypéntekét sirató Wass Albertig, a magyar megváltáshoz „millió Krisztust” áhítózó Olosz Lajosig, az „Isten tenyerébe” kívánczó Horváth Istvánig, az Úrhoz mint az „igazak ügyvédéhez” forduló Kiss Jenőig és a többiekig.

A második világháborút követő ateista diktatúra sokáig háttérbe szorította a vallásos hanghordozást, de a hatvanas, s főként a hetvenes évektől — az egész erdélyi magyar irodalom magára találásával együtt — újra fölerősödött ez a fajta szemlélet, újjáelevenedett ez az élménykör. A nyolcvanas évektől napjainkig pedig már ismét az egyik karakteres alapszínét adja az erdélyi költészetnek. Az egzisztenciális sorskeservek, a súlyos gondtapasztalatok, az oltalomkereső metafizikai felérzések és megváltásvárakalmak megint az imádságos fohász, a könyör-

gés, a bűnvallás, a biblikus lamentáció, a zsoltáros, zsolozsmázó, litániás (nép)ének, az áldás- és feloldozáskérő, a hálaadó, a szabadulássóvárgó himnikus invokáció számtalan poétikai regiszteren szólalnak meg. S az a reprezentatív és nagy sikerű antológia, amely pedig átfogja ennek a csaknem évszázados istenes lírának a jellegzetes vonulatait, Bartalis János verse nyomán az *Isten kezében* címet viseli, s 1992-től több kiadásban is napvilágot látott Sepsiszentgyörgyön, Lisztóczy László szerkesztésében.

A magára maradt ember kozmikus elidegenedése, a vitális fenyegetettség rémülete és a pokoli, Isten-hiányban szenvedő történelmiség üdvbizonytalansága talán a legdrámaibban Szilágyi Domokos neoexpresszionista sikolyaiban jut kifejezésre (a hetvenes években). „Megvert az Isten / étellel (...) Föld alatt dől el, / nem másutt, / föld felett, füstben — / nincs már út (...) Mindegy. Hisz nem én / választék” — panaszolja kényszer és értékveszendőség abszurditását a költő (röviddel öngyilkossága előtt is), a Nagy László-i „Adjon az Isten”-nel szótag-számnyi pontossággal megegyező ritmusban, dallammenetben. „Káromlom az összes isteneket / — ennyi az enyém — rabbá-szabadultan” — mondja másutt, szintén Nagy László megrendítő képzetsűrítését — a „káromkodásból katedrális” — idézve. Ez a fajta drámai asszociáció egyébként másoknál is előkerül. *Dráma és legenda* című esszéjében így határozza meg a lélek viharzásainak mibenlétét Németh László: „istenkáromlás az istentiszteletben, ez a dráma ingere Prométheusz és Szophoklész óta. S ez még inkább Shakespeare-nél.” A gondolati motívum további Németh-művekben — esszéiben és drámában — is felbukkan: „istenfélelem és istenkáromlás egy dal két szólama” (*Szophoklész*); „Ki tudja itt, hogy mikor káromkodik, mikor imádkozik” (fakad ki az *Eklezsiamegkövetés* tragikus hőse, Misztótfalusi Kis Miklós). — Erdélyi József így hozza összefüggésbe a kétféle érzületet: „Imát nem mondott, nem dicsérte Istent, / káromkodott csak a nyűgös cseléd (...) Meghal az úr és meghal a cseléd, / imádkozott vagy káromkodott, meghal (...) Káromkodott és dolgozott a kulcsár, / helyette a kis pusztai harang / imádkozott és énekelt a rozzant / zszindelytető alatt, // mint jó anyám, kinek zsoltáros-nótás, / arany hangja a multba egyesül / a hazahívó kisharang szavával” (*Pusztai harang*). De klasszikus versében így vall Illyés Gyula is — *Bartók* zenéjéről: „káromlással imádkozó, / oltárdöntéssel áldozó, / sebezve gyógyulást hozó, / jó meghallóit eleve / egy jobb világba emelő zene”. Nagy Gáspár ugyancsak ezt mondja szülőfalujáról: „káromkodó és imádságos szavak voltak az első ’nyelvemlékeim’.” S az erdélyi Ferencz Imre szintén így fogalmaz *Csángók* című versében: „Uram a nyelvünk szétporlad szét-esik / és még káromkodni sem fogunk tudni / a Te dicsőségedért!” A kárpátaljai Becske József Lajos pedig ezt kérdi a „pogány imáit / fehér templomi ruhában” mormoló csend közepette: „Káromkodjam? Imám elég?” (*Abol én lapulok*). Valóban, olykor „hőbb és igazabb imák” az „átkozó szavak” is, mint „az álszentek langyos könyörgései” — ahogyan *Istenkáromlás* című védőiratának zárlatában Bubits Mihály leszögezte.

Hasonló pokoljárásból küldte „égrekiáltó” üzeneteit Hervay Gizella is, aki az oratórium és a rekviem hangján zokogja a „zuhanások” gyötrelmét, és végtelen siratókba önti a kozmikus világvonaglás „lélekriadókban” felvert szürreális-apokaliptikus képzetszörnyűségeit. A „száműzött szívérvány”, a „kettészelt madár”, a „kiürülő”, „negatív ég” és a „lakhatatlan éden” imaginációja csak „a halál hitvallásával”, a feltámadás állandó elmaradásával, a „péntek” megdermedésével fér össze: azzal, ahogy a védtelenség örök metaforájaként „Mária ölében tartja a Fiút, / ölében tartja a halált”. A „gyalogzsoltár” folklórihetésű stilizációjában az abszolút negativitás („semmin sincsen az is sehol”; „ne hidd Uram, hogy még vagyunk”) szemrehányó váddal, megrázóan önemésztő perlekedéssel — mintegy öntépő ellen-imádsággal — tetéződik („ne vigy minket Uram / a feltámadásig”; „vedd el Uram, amit adtál”).

A nyolcvanas esztendőök végletekig fokozódó romániai terrorja természetyszerűen hívja elő a panaszdalok, a keservesek, a természetfölötti kapaszkodókat remélő siralmas énekek sokaságát. Kányádi Sándor rezignáció és kesernyés ironia vegyítésével, a megtöretés és az árvaság stációit kivetítő elégikus-látomásos sorsrajzokban tudósít a nyelv- és közösségporladásról: „a zsoldárt már csak magukban / dúdolhatták a kivégzett hosszú / hangzók hozzájuk tartozói // az isten háttal állt // mert ezer esztendő előtte annyi / mint a tegnapi ő elmúlása / és egy rövid éj átvigyázása” (*Tömegsír-vers*); „elmennek a harangok / minden nagy-pénteken / Rómába mennek / odamenegetnek // s ott felejtik / a nyelvünket” (*Csángó passió*); „Ültem az Isten sírján, / megkönnyebbültem /.../ Fölálltam, s visszarogytam, / nem volt ahová mennem” (*Isten sírján*); „Uram ki vagy s ki mégse vagy / magunkra azért mégse hagyj” (*Halottak napja Bécsben*); „üres az istálló s a jászol / idén se lesz nálunk karácsony” (*Isten háta mögött*). Jékely Zoltán a harmincas években már szinte a fokozhatatlan fájdalom hangján számolt be a marosszentimrei templom jelképes omladozásáról: hogy „fejünkre por hull, régi vakolat”, „egér futkározik a pad alatt”; hogy „tízen vagyunk: ez a gyülekezet”, „tizenegyedükünk az árva pap, / tizenkettőnkünk maga az Úr. / Így énekelünk mi, pár megmaradt / — azt bünteti, akit szeret az Úr —, / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiirtott az idő gazul” (*A marosszentimrei templomban*). Ehhez képest Kányádi verse a valósággá lett bevégezettséget tömöríti sorsszimbolikus pusztulásvízióba: „ledőlt a cinterem fala / kövei földbe vástak / védtelen áll a dombon / maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár” (*Egy csokor orgona mellé*).

A fordulat utáni legújabb időkben az emberi és isteni értékszférákat feláldozó, humanitás és divinitás parancsaival nem törődő emberiség általános létrontásának a groteszk és apokaliptikus látomásaivá növeszti helyzetképeit a költő. A Dsida-féle toposzra utaló *Nagycsütörtökön* például az önzés, az atomizálódás, a

lelki-erkölcsi erózió, az elgyökértelenedés bizarr civilizatorikus válságjelenségeit sorakozatja: „nagycsütörtökön már kora délután odébbállnak / a vacsorát már ki-ki a maga nem föltétlenül / családi körében költi el nagycsütörtökön / már kora délután meglép aki csak teheti / nincs idegünk már a közös szorongáshoz / a közös de a külön-különi megszegényítéshez / sem a kálvária a kivégzés ceremóniájához / ha legalább élőben menne mint minden este / a megváltott és meg nem váltott világ / minden híradójában latrok százai ezrei / mentődnek föl naponta pilátusok légiói / mossák a kezüket nyilvánosan és közben / elégedetten mosolyognak bele egyenesen a / kamerákba (...) no szia majd húsvét után / locsolkodni ugyan már kinek van ebben a mai / rohanó világban divatjamúlt a folklór”. Az eszménykorhadás következményeképpen a „föltámadást hétfőtől kezdve mindenki már / csak magának reméli” (mint ahogyan a megváltásmű kegyelmi misztériuma Hervay Gizellánál is kiesett az átlényegülésre képtelen evilági időrendből: „mindig pénteken ért véget a hét, / mindig pénteken, / és utána hétfő lett / megint” — *Zubanások*; s Szilágyi Domokosnál is „most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig” / *Ez a nyár*/). A *Sörény és koponya* című (hosszú időn át készült) nagy Kányádi-poéma pedig a mindenütt gyilkosan tomboló indulatok, az erőszak, a szeretethiány, az elidegenítő közöny keltette globális rettenetet érzékelteti — Petőfi, Arany, Vörösmarty, Tóth Árpád romantikus vízióira rímelő, eszkatologikus világfájdalommal. Amelyből a megtört humánus kétségbeesett kiáltása hallatszik, a vészjelzés és az átokmondó, „negatív” imádság lesújtó konklúziója: az ember nélküli föld, a növény- és állatvilág inkább megérdemli a létet vagy az üdvösséget, mint maga a menthetetlen amorális, gonoszságba fulladó ember: „fiad már egyszer meghalt értük / eredményét magad is látod / gyűlölet a fegyverük vértjük / pusztuljanak legyen már végük / teremts nélkülük új világot (...) gyilkolják egymást népek nyelvek / paránya sincs a szeretetnek (...) imát is azért imádkoznak / öléshez kérik segítséged / dicsőségedre ha kik voltak / növényeknek és állatoknak / nekik adj örök üdvösséget”.

A megszólítottóságában vagy sugallatosságában talányos Fennvaló — a „rejtőzködő” Isten — Kányádi „szelíd fohászaiban”, tűnődőbb lélek- és létbölcséleti verseiben is központi szerepűvé válik. Az elmúláshoz közelítve „az isten észrevétlen / beléd épül minthogyha volna” (*Abogy*). Mondják: „úr minden porszemén / mondják hogy maga a remény / mondják maga a félelem” — a *Valaki jár a fák hegyén* létösszegző pszicho-kozmosz kompozíciója szerint. Ez a költemény — méltán címadója Kányádi „egyberostált” versgyűjteményének — gyermekies naivitást és kísérteties misztikumot, mesei tisztaságot és titokérintő sejtelmet, életes meghittséget és átszellemített hangulatsűrűséget úgy olvaszt össze, hogy közben a világ és a világirányító szabad abszolútum (immanencia és transzcendencia) viszonyának egyfajta mindenségképletét is megalkotja. „Valaki jár a fák hegyén / ki gyűjtja s oltja csillagod” — e néhány szó is hatalmas kultúr- és költészettörténeti távlatokat és dimenziókat világít be a fa mitológiájától a biblikus

Olajfák hegyén keresztül az akár Reményikre („A fenyves olyan kísérteties” — *Néha félek...*; „Fenn Isten jár a csúcsokon”; „Fenn az Úr lépked hallgatag” — *A kis templom a nagy dómban*), Adyra („Itt egy nagy Valaki kormányoz” — *Egy avas kérdés*) vagy Petőfire („Mondják, hogy mindenikünk bír egy csillaggal, / S az, akie lehull az égről, meghal. / És így fogy az ember, így fogy a csillag; / Mindegyre omolnak” — *Felhők*-ciklus XXV. darabja) utaló reminiscenciáig. A földi táj és a saját természetének közegéből fölfelé tekintő ember a transzcendencia végtelen jelenvalóságával találkozik. A létattribútumokká lényegülő lélek-meghatározottságok ehhez a világban benne lévő, de azt felül is múló feltétlen személyességhez és valóságteljességhez kapcsolódnak. A „fák hegye”: e belül- és kívülléttel lebegő határvonala; s hogy „valaki jár” ott: a transzcendencia személyességének, alanyiségának, szubjektumszerűségének az igézetes lírai képe. Ez a magánvalóságában és rendelkező mindenhatóságában kifürkészhetetlen szellemlény — „ki gyújtja s oltja csillagot”, s ki „úr minden porszemen” — mintegy egyesíti azt a feszült kettőséget, amellyel az individuum a számára való — az örökéletet, a lélekfolytonosságot illető — ismeretlen döntéshez viszonyul; e „valaki”: „mondják hogy maga a remény / mondják maga a félelem”. Az egymást feltételező kétféle érzelmi tartalom — a félelem (isten- és halálfélelem, eszkatologikus bizonytalanság) és a remény (amelyre közvetetten éppen a „gondviselő félelem”, e „megtartó irgalom” utal) — így spiritualizált világmodellé tágul, a paradox minőségek — a konfesszionális bensőségesség és a reveláló fogalmi egyszerűség révén — borzongató pszicho-metafizikai létezés-képletté emelkednek. S ezekbe az asszociációs mezőkbe illeszkednek a szakrális vagy kozmikus ősképzetek árnyalatai, vagy az, hogy miközben a „remény” a látszólagos antonimájával (a „félelem”-mel) kerül váratlan jelentésösszefüggésbe, azonközben biblikus szinonimáit („hit”, „szeretet”) is új fénytörésbe állítja. (A „gondviseléshez” — a gondot ’teherként cipelő’, ’elhordozó’, illetve ’átvállaló’, ’a másikat attól mentesítő’ jelentésben — a „félelem” társul — „a gondviselő félelem / kísért eddigi utamon” — , amelynek többértelműsége — emberé vagy Istené-e ez a félelem? — a rejtett alanyok mély összetartozását sugározza. Hiszen mindkét fogalom érinti mindkettőt, s együtt társítják a „szeretet” ideáját is — a „gondviselő szeretet” beleérezhető szókapcsolata által —, amely mint sóvárgott végső értékeszme több más Kányádi-versben is előtűnik („hiába ha a szeretetnek / rózsája hervad s nem virít” — *A folyóké közt*; „s a szeretetnek / hiánya nagyon didereget” — *Isten háta mögött*; „paránya sincs a szeretetnek” — *Epilógus a Sörény és koponyához*).

Az idősebb nemzedékekből többek lírája is éppen súlyos istenes versekkel újult meg és mélyült el az ezredforduló környékén. „Költői hagyatékában” aggodalommal és balsejtelemmel üzen Horváth Imre arról, hogy „Isten is sír” és „didereg az egész világ ma”; s hogy „Legyen világosság — szólott az Úr. / Lett is. Mégis a sötétség az úr.” Tóth István szintén klasszicizáló veretességgel, az ódairapszodikus szenvedélyeket és a kontemplatív merengéseket is mívéssé cizelláló fegyelmezettséggel tárja föl riadalmát („vicsorognak, kést rántanak, / és elmet-

szik a torkomat” — *Nagycsütörtök*), szólítja Dsidát, rimánkodik az Úrhoz („félni sem merek már”; „ha nem lettél kősziklám, / légy végső szalmaszálam” — *De profundis*) vagy László királyhoz („Sorsunk valahogy hozd szóba az Úrnál”; „ne szoruljon ránk semmiféle börtön” — *Könyörgés Szent Lászlóhoz*). Hasonló műgond szervezi Jánosházy György különleges arányokban kibomló szonett-költészetét. A szonethagyomány számos válfaját eleveníti meg a széles műveltséganyag, felvonultatva az Istenhez fordulás és a kivetített istenkép lehetséges változatainak a sokféleségét is. Áhítat és segítségért epekedő bajfelmutatás, adysan bűnvalló önvizsgálat és számonkérő perlekedés, beletörődés és haragvás kavargó e versek érzelmi közegében, az igazmondás hevületével („Több fényt, Uram, több fényt szegény szemünknek”; „lelkem inkább visszatérne / a boldog, Isten lakta térbe”; „Nézz ránk, Uram: ez itt a semmi /.../ patkányok mindent felzabáltak”; „üres a táj, üres az ég felettem /.../ Nincs hol maradni, és nincs merre menni”; „Nekünk Mohács kell, lanyha fajnak — / hát vert és folyton ver az Isten”; „Hogy tetszik műved, nézz alá, Teremtő: / itt korhad minden /.../ itt szüntelen csak ölnek és temetnek: / virágot, embert, álmod, holnapot”; „Hová lettél /.../ hozzád kiáltanánk, Uram, de zordul / ráncokba vont arcod felénk se fordul, / hogy lánggra lobbantsd azt a csipkebokrot”; „a Mindenség fekete, mint az ében; / egy új teremtés álmával szívében / magányosan bolyong az űrben Isten”). Így duzzadnak monumentálissá a kisebbségi hányattatások özönét leltározó összefoglalások, a gyalázatos „etnikai tisztogatás” (jogfosztás, anyanyelv-tiltás, iskolabezárás, mülthamisítás stb., s az emiatti fogyatkozás, elvándorlás), a megfélemlítő politikai erőszak, a szégyenteljes (a marosvásárhelyi magyarellenes pogromban tomboló) fizikai brutalitás, gyilkos garázdaság megannyi (régebbi és újabb) mozzanatát panoramikus tablókba zsúfoló jeremiádszerű sírások: a *Fekete karácsony* („egy nép vacogva télbe széled”), a *Kolozsvári elégia* („az oltárnál, melyet értelmiség / emelt, böllérek bömbölnek misét /.../ Mátyás talpánál sintérhad zihál, / és irtózáttal néz le Szent Mihály / vandál pofákra a templomtoronyból”), vagy a *De profundis*, a 13. és a 130. zsoltár kiáltozásának fortissimóját átvevő szonettkoszorú, amely „kétmillió kisémmizett nevében”, a „mélyben fulladozó” életvergődés és a lesújtó gazság borzalmait halmozva-láttatva állít mementót napjaink erdélyi magyar kálváriájának („nyelvünkön bélyeg és nevünkön átok”; „szülőházánkban számkivetve élünk /.../ büntetlenül onthatja bárki vérünk”; „haza az, hol rettegés a bérünk?”; „Haza-e az, hol megvonják mitőlünk / az iskolát, a szót, a levegőt”; „tűrnünk kell jármot, gúnyt és ütleget”; „vércsekarmú horda”, „véredek”, „fenevadak”, „hiénák hangja” „borzogatja népem”; „Körülfognak bunkóval, gyűlölettel, / haramiák, pribékek”; „Uram, pokolmélységekből esengek: / áraszd fajunkra békéd, égi csended”; „legyen hazánk, amelyet Krisztus rendel”). A népe földi örökéletéért imádkozó Csávossy György megejtő, varázsos léletszeretetet és kiérlelt (mert illúziótlan) derűt sugárzó, meghitten vallomásos, számvető „őszikéi” (a „hervadás havában”) szintén szembenéznek a pusztító és önpusztító embertelenség legördögibb arcával, sőt (Tóth Árpád-i me-

taforával) egyenesen „Isten oltókésének” szükségét és jótékony hatását — és mintegy az Áprily definiálta „produktív fájdalom” elkerülhetetlenségét és vállalhatóságát — igazolja a költő, amikor azt kéri, hogy „Olts be minket Uram, hadd sebezzen késed, / csak fájdalom árán érik be termésed.” „Távol Isten szelíd kezétől”, az árvaságot is felmutatja, de a feladhatatlan reményt is, hogy mégis felénk nyúl a „biztos kéz” („piroslik rajta az a heg, / hol átütötte egykoron / a keresztfába bevert szeg”), amelyben megkapaszkodhatunk. A gyermeki örömmel fogadott Advent a megváltásmű kezdete és biztosítéka, s az Üdvözítő kitárt szívű várásával lesz hiteles az önbiztatás is: „Ne add fel az utolsó percig, / míg ott a Kéz, mely segíthet.” Hála telíti az életemlékek áradó elősorolását, az Úristent illető köszönet, hogy „a Káin-kezű történelem” sodrában is megtartható maradt a hit és a szeretet: minden érték fő forrása. A kitartásé is „Erdély köldökén”, a szülőhazai otthonosság melengető természeti és családi övezeteiben — hűségesen a folyamatos fogyatkozás, morzsolódás évadán is.

A hajdani Forrás-nemzedék mértékadó lírikusa, Lászlóffy Aladár szintén legutóbbi korszakában gazdagítja fel vallási ihletettséggű és motívummozgósító verscsoportjának szemléleti, gondolati tartományait. Megszületett „a hit s a munka” megtartó érvényének (s a minőségi magyar megmaradás esélyének) csodálatosan zengő himnusza, a Reményik *Templom és iskolája* mellé helyezhető *Ó, iskoláim, drága iskolák!* „A múltban megfűröszteti a mát... / Ó, iskoláim, drága iskolák! (...) a lelket ébrentartó lármafák (...) Az anyanyelv, a mindig támadott / kenyérmező folyton termést adott; / ha felgyűjtják, ha beleszántanak, / eloltja égi könny, eső, patak / és testünk tölti mesgyeoldalát (...) Megtanultunk itt életet, halált, / a hajnal gyertyafénye így talált. / Bod Péterek kísértete lesi, / a sok Bolyai, Páriz, Kőrösi / árnyajakával utánunk kiált: / Ó, iskoláim, drága iskolák!” A „hullongó poézis mindent megváltó erejét” éreztető lírai időutazásban kiszíneződnek a szülőföld („Divina Transsylvania”) igézetes árnyalatai — Csíksomlyótól Szárhegyig, Gyergyótól a Mezőségig, Enyedtől Dévágig, Tordától Váradig: az „Isten várai”. Mert: „Egy táj kívül, egy táj belül, / ahogy e kettő megtart engem, / akarom én is emberül / megtartani az emberekben”. A há-zsongárdi temető is Erdély múltjának sugárzó emlékműve és jövőjének záloga egyben; s a róla versben, esszéprózában, monografikus művelődéstörténeti tanulmányban annyiszor valló, s a benne elrévedő Lászlóffy Aladár így teszi fel a megválaszolhatatlan költői-metafizikai főkérdést: „hová mentek, akik ezt a várost ötszáz esztendeje lakták? A temetőbe. S hová tűntek a temetőből, akik ezt a temetőt aludták ötszáz évig? Az elmúlásba. De hova lettek az elmúlásból?” Alaptézisekké csiszolódnak a spirituális küzdelem igazságai, amikor kiderül, hogy Erdély panasza olyan, mint „Isten rosszkedve”, vagy hogy hinni és tudni: az ember megfeszítő keresztje. Sajátos paradoxonok kapcsolják össze az égi mindenséget és a semmiséget, láttatják a „fák hegyét” (mint Kányádi), az „ághegyet”, „isten-haját”, a megsimogatható magasságot. S a nem magától értetődő, így fokozott intelligenciát igénylő és megnyilvánító hit magasrendű kultúr hagyománya: örökös megtartó erő („Hinni abban, ami

nem lehetett soha, / mégis kézenfekvő — éppen ettől csoda” — *Adventi litániák*; „A Kálvin templomában orgonálnak /.../ „Ó, minden hegy és minden tópart oltár, / ahol a lélek kicsit megpihen / és hangtalanul megzendül a zsoltár / és benne Gyergyó s Debrecen üzen /.../ van a lélek földrajzán egy tájék, / ahol a szó, a ház, az Úr közel” — *A genfi katedrálisban*; „Erdélyi templomok fehére / vi- gyáz az idő türelmére /.../ A tornyok mind utánad szólnak: / nélküled mi lesz velünk holnap /.../ Vándor, ha átvonulsz e tájon, / a harangszó csak akkor fáj- jon, // ha Istent s földjét — ezt az egyet, / valami folytán elfeledted” — *Erdélyi templomok fehére*; „Karácsonyt küldj a nemzetekre /.../ Uram, jöjjön megint a gyermek, / vagy lassan végleg megfagyunk” — *Fobász az emberért*; „Valakiért harangoznak. / Egyet hoznak, százat hoznak, / járnak ezer éve velünk, / mégis, mégis, mégis élünk” — *Járó harangok*). Egyszerre figyelni az „Isten radarjára” (amelyen „hol vagyunk, hol eltűnünk”) és a magyar történelem kataklizmáira, a történelmi öntudat igazságaira a csodaszarvastól meg a vereckei honfoglalóktól Szent Istvánon át Széchenyiig, Petőfig, Adyig és tovább: alapvonása ez Lászlóffy Aladár világszemléletének és „reménytelen reményeinek”. S a romjaiban is „ál- dott és felismerhető” nemzeti-közösségi értékazonosság imádságos féltésében külön nyomatékot kap a „szimfonikus anyanyelv” — a „minden szóra, névre visszaintó”, „szóból zengő bonyolult delej”, „a lét örök Kárpát-ölében” élő, az „Úrvacsorára osztott” „magyari nyelv”, a költők lelkéből soha ki nem zárható, a „balsors tartós rohamai ellen” „testünk-lelkünk fegyverévé” váló anyanyelv — titkának óvása: „Atyám, ki mindenki egy vagy / s a milliókban millió (...) ha engeded, hogy ezer éve / tenyésszünk hegyeid tövén, / engedd, hogy holtaink nevére / zölden fonódjék a remény, // ha vissza is vonnád kegyelmed, / a jutal- mat, a büntetőt, / hagyd nálunk kicsit még a nyelvet: / szűk szorosodban — tág erőt” (*Fobász Vereckéért*).

Lászlóffy Csaba — aki *Kétségeink hármassoltára* címmel remekművű oratóriumot írt a csángósorsról a csángókutató Domokos Pál Péter emlékére (és benne riadalmasan kérdezte: „Visszahozzuk elkergetett tanítóinkat, visszavesszük elvett templomainkat. De van-e még kinek?”) — legújabbán egész kötetet szentelt a Biblia üzenetének közvetítésére: ószövetségi történetek epikus újraköltésére. A verses elbeszélések főként a Mózes könyveiben található közismert eseményeket elevenítik újjá — Noé és az özönvíz históriájától az emberi gögből épített Babel tornyának félbemaradásán, Sodoma pusztulásán, Lót hátratekintő feleségének sóbálványá meredésén keresztül Ábrahám próbatételéig, Jákob lajtorjáig, az álomfejtő József kútba hajításáig, majd Izráel fiainak Egyiptomban való letelepe- déséig. És tovább Mózes prófétai-szabadító cselekedeteiig, a kivonulás, a pusztai vándorlás részletein át a bálványdöntés és a törvényhozás elszánt-küldetéses vég- rehajtásáig (bár mardosó kétségekkel, hogy mi lesz, „hogya ki a gonosz / s a jót egyaránt bennünk elültette, / nem segít megtalálni az igaz utat?”). A főként Babits *Jónás könyvére* emlékeztető lendületes előadásmód, az archaikus veretessé- get a villódzón expresszív hangulatfestéssel párosító karakter- és jelenetábrázolás

a Jób nyomorúságát és háborgásait feltáró drámai költeményben bontakozik ki igazán — s mélyül el gondolatilag, rétegződik teológiai-filozófiai árnyalatokkal. A végső talány a teremtő és törvényalkotó abszolútum felfoghatatlansága, az isteni akarat és ítélet minden emberi értelmet és bölcsességet felülhaladó kiismerhetlensége. S a fő morális probléma az istenfélő és istenszerető hit érdekfüggő feltételessége vagy érdek nélküli függetlensége, feltétlensége: Isten kérdőre vonása helyett a belátás, hogy vele (de csakis vele) szemben (kierkegaard-i értelemben) sohasem lehet igazunk. Northrop Frye szerint „a Jób könyvét a bibliai elbeszélés egyfajta összegzéseként is felfoghatjuk” — s így valóban alkalom e költői mű számára is, hogy a legzaklatóbb egzisztenciális és hitkérdéseket exponálja, odáig, hogy „nem felfogni, fogadni a csodát / — gondolta Jób —, ez a legnehezebb”. S így kapcsolódik e poéma a Jób-téma annyi modern magyar irodalmi feldolgozásához is (Szombati-Szabó Istvántól Vas Istvánig és Szilágyi Domokostól, Bálint Tibortól Tózsér Árpádig).

A keresztény és biblikus holdudvarú, jelentéssugarú képek, motívumok, alakzatok, a mitikus és folklorisztikus sugallatok Ferenczes István egész költészetét átszövik. A szövegközi utalások, rájátszások, áthallások és parafrázisok egy egész transzszilván és székely(magyar) szellemi-lelki univerzum boltozatát építik föl. Ez a rekonstruktív, szakrális újraköltés a népkultúra, a népi vallásosság területeit bejárva merít a népdal, a népballada, a legenda(ballada), a liturgikus ének, a zsolozsma, az archaikus apokrif ima, a középkori himnusz, a hitrege, a Mária-síralmak vagy az ómagyar nyelvemlékek formakincséből — s invokálja a történelmi nemzeti műveltség olyan példaalakjait, mint Julianus barát, Kecskeméti Végh Mihály, Bornemisza Péter, Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma Sándor, Orbán Balázs, Petőfi, Széchenyi, Bartók és a többi. A hitélmény elsősorban a folklór, a népköltészet, a népi mitológia, az ősi székely hitvilág stilizált, átformált kifejezőfordulataihoz, a rimes-ütemes zeneiség elementáris sodrásához, a közérzület sűrítő szenvedélyhullámozáshoz és dallammenethez kötődik; „napzsoltárban holdima” szól, „Napba öltözött kapunk” (*Ave Maria*), s az édesanya, „Isten lánya” — a krisztológiai-üdv történeti sorsazonosulás jegyében — „lázban játszott Mária” (*Karácsonyi félszonettek*). „Mindenható Isten, fölséges Atyánk, / Téged dicsér minden és téged áld. / Szívünkben száll minden ének, / Könyörgés, hála, dicséret / Hozzád kiált (...) Aranyban ragyog Urunk és Apánk a Nap, / Keletről nyugatra jár, rajtunk áthalad, / Őbenne lakik Máriánk / Ő lett a hazánk, pátriánk” — zengi a *Csík-somlyói Naphimnusz*. Ezeket a (lélemben felépülő „békénk szentegyházát” áhítózó) hitformákat azonban alapvetően a kiúttalanság hangolja, a „néma golgoták”, a „júdás-virradat” keltette szorongás, s a rémlátások sorozata a „hontalan”, „hazátlan tájról”, a „sátánossá”, „töviskoronássá” lett országról, arról, hogy „idegenek vagyunk édes otthonunkban”, hogy helyünk sincsen „az Úr asztalánál”, hogy „Kisebzett a szájunk / a sok könyörgéstől / hó helyett hamu hull / ránk a magos égből”; hogy „dorbézólnak hangosan a szennyek”, az „igazak”, a „kegyösök”, a „szegények” oltalmat nem nyernek, sőt elmarasztaltat-

nak, a „kevélyök” felmagasztaltatnak (*Addenda az LV. zsolthárhoz*), hogy „Álmában ha ránk lel / Isten a királyunk / reggelre feledi / rázuhant fohászuk” (*Csángók*). Ha pedig „vért köpött az Úr”, vagy „fölköztünk az isten gyászol / jeget fúj ránk sohamárt szól” és (mint Kányádinál) „üres a megváltó jászla”: akkor felsejlik a velőt rázó következtetés: a szétszóródó, apadó életerejű, otthontalanságra kárhoztatott nép hazája, „a mi hazánk, / nem és nem, nem e világból való” (*Karácsonyi remniszcenciák*). — S egy (Sütő Andrásnak ajánlott) Jékely-variációban Ferenczes István is elborong a maroszentimrei templom sorsán, az istenhiány döbbenetével: „Az ajtón mázsás lakat, gályarab bilincs. / Tízen, kilencen, nyolcan sem vagyunk, / gyülekezet, szolga, pap — senki sincs... / Legnagyobb hiányzó maga az Úr (...) Fejünkre pók hull, égi vakolat. / Az orgonában szúette futam. / Nem énekel az sem, mi megmaradt. / Hát kit szeretsz itt és kit büntetsz, Uram?”

Székelyföldi passió költője Magyar Lajos is: az *Új magyar Mária-siralomé*. Más verseiben is áhítja a „béke-szivárvány”, a „fény”, a „Végtelen” áldásait, a vigasztalást és a kegyelmet, szinte panteisztikus révületben és bajvívó eltökéltséggel ragaszkodva népe szülőföldön maradásához, kötődve a székely ősvallás (napszertartás, Boldogasszony-kultusz) rítusaihoz, a táj „nagy múltjához”, hadakozva az országrontás ellen — miközben a „szomorú, tehetetlen” Isten a kiengesztelődés intelmeit küldi a földre (*Nézz Isten minket...*, *Profán zsolthár*, *Csik-somlyó*, *A maradékhoz*, *Kérdések*, *Históriák*). De mindez nagyszabású szintézis-kompozícióba az *Új magyar Mária-siralom* montázsszerkezetében szerveződik. Az *Ómagyar Mária-siralom* beékelt részletei és a jelenkori lamentáció szövegelemi közötti feszültségben, a nézőpontok összetettségében a mai siralomének közösségképviselő alanya egyszerre mutatkozik meg az Istenanyával, illetve a Fiúval való szerepazonosulásban — valamint a kereszthalált követő harmadnap előrelátásában és az örök idejű üdvbeteljesülés kívánalmában. S az archetipizáló és allegorizáló visszavetítés kibővül a tort ülő gonoszságnak és kufárságnak, vagy a „keresztre szemeltek” vétkeinek a felvillantásával: vagyis a mindenkorivá stilizált szenvedéstörténet és „fölfohászokodás” részeseit — akiket a „feszület súlya sújtva sújt” — olyan erőtér veszi körül, amely a reményteli felemelkedés, a győzedelmes megtisztulás, illetve az isteni transzszubsztanciáció („Föltámad mégis harmadnapra!”, „Igévé testesül a szenvedés”, „Isten parancsa így költözik / az elmulandókból a születőkbe, / étékké s itallá öltözik /.../ ózon lesz és erdősutogás /.../ Hegyekké s forrássá változik”) fenségének is drámai-tragikus nyomatékot ad. — Ugyancsak *Új magyar Mária-siralom* című versében Lászlóffy Csaba a vas szegekkel veretett Fiúéval az (anya)nyelv tortúráját azonosítja.

Sorsbeszédese verseinek sokaságában töprengő, érvelő, filozofikus okfejtésekkel, magyarázó, faggatózó megszólításokkal fordul az Istenhez Gál Éva Emese, egyszersemind a klasszikus, kerekre zárt szonettforma artisztikus hanglejtésével, elégikus-rezignált („spleen”-es) tónusaival. De hol lágyan, hol érdesen remegő felháborodással is kísérvé az eszményhullató (az értéket áruvá, a templomot ba-

zárra) silányító kor ezerféle züllöttségét. A „hazátlanok millicentenáriumát” senyvedő „átok-magyarok” („nyomorunk krisztusai”) vergődésétől véges és végtelen, lét és lényeg, semmi és minden ősmetafizikai rejtelméi felé ível a sokszínű istenképet körvonalazó szemhatár. A vétkező a menekülő vezeklésben a megmentő, a hit és igazság fényével hívó Úr felé nyújtózik, de a bűnben — az elhibázott teremtés eredendő vagy vétlen bűnében, az értelmet elsöprő, kaotikus értelmetlenségben, annak fel nem tartóztatásában — az Isten is osztozik; ezért, gyónásra — mert önmaga számára is megbocsáthatatlanul elherdálta áldásait — az ember mellé, könnyezve: ő is letérdepel. Az Adynál kijegecesedő gondolat — hogy a „bűntárs” Isten is sérül és veszít, ha híveit veszni hagyja (*Ne sújts bénasággal, A kímérák Istenéhez*) — hullámszik tovább ezekben a „nagyepénteki” tépelődésekben („mit veszít velünk, ha elveszteget?” — *A rend*; „Ennyi halálból nincs feltámadás! / Már gyöngye vagy te is a jóra, isten /.../ életünket kioltja a kétely /.../ ha nem reméljük, hogy feloldozod // történelmek átkaiból e népet, / mely istenével szenved vereséget” — *Erdélyi szonett*); amelyek bölcséleti és érzelmi logikája („Nincs megváltás, ha feszít az alázat, // s nincs feltámadás, ha poklot terem!”) így a szánandóság egyenrangúságának és kölcsönösségének a feltevéséhez jut el („Mikor szánsz meg bennünket, uram? // Vagy mi szánjunk meg téged?”). Az emberi nagyság és helytállás példáit Kőrösi Csomától Márton Áronig sorolva végül pedig a tizenegyedik, de legfontosabb parancsolatot így kodifikálja a költő: „A mindenséget kell megmenteni” — a pusztulástól. Magát a teremtést, az életet, a nemzetet. (Sütő András szerint Erdély tizenegyedik parancsolata: „itt maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”.) Vagy világ nélkül is álmodni makacsul „tovább azt, ami nincsen” (*Gyergyói éjszaka*). És a „mindenható” fájdalommal viaskodó emberért, a Székelyföldért, a zsugorodó otthonért imát mondó, s az Urat arra figyelmeztető költő, hogy „itt kell megmentened a világot, / hogy lelkünk örökzöldjét örököld” — 2004. december 5. „fekete adventje”, a határon túli, így az összmagyarág szégyenteljes arculcsapása (a Ferenczes István, illetve Tompa Gábor verscímei szerinti „banyaország” csúfos árulása) után pedig így kesereg: „Már nem tudom, hogy mit jelent a nemzet, / ha saját testünk-vérünk meztagsad (...) Mintha a megcsönkített haza lelkét / is lemetszette volna a határ (...) s ha nem lesz nemzet, csak magyarok lesznek, / szétszórt, egymást nem ismerő család, / vajon, ki ünnepli meg majd a csendet, / egy nemzet hófödte karácsonyát?”

*

Az istenélmény legkülönbözőbb változatai káprázatos emocionális, gondolati, hangnemi, stílári bőséggel áradnak az egész mai erdélyi poézisben — számtalan eltérő értelmű és hangulatú transzcendenciaképzetet keltve; a húsvétalan, örök megfeszítettség szimbolikájától a pátosztalan krisztusság köznapiságáig, a velünk szenvedő („szün-patikus”), meghitten velünk érző („fűzfára akasztott hangszereinken / a láthatatlan Isten hegedült” — Fazakas László; „Néha az az érzésem /

hogy itt van az Isten a szobámban”; „fájdalmunk közös tapasztalom” — Cseh Katalin) vagy „magányos” Isten érzelmi metaforájától (Barabás Zoltán) a szemrehányható közönyösség frivolitásáig (amikor az Isten „siket” és „semmit nem segít” — Káli István), és mondjuk a profán travesztiáig („Hát szia, Isten” — Sántha Attila) vagy az „apokrif evangéliumok” és persziflázok iróniájáig („Ne mondjátok: rossz az Isten, / mert lehet, hogy nincs, / de lehet, hogy túl sokat vállalt” — Demény Péter). Farkas Árpád zsoltairos lírai példázatait a sorscsapásokkal birkózó heroizmus, a „méltóságos” dac szilajsága táplálja, s az ostorozó korkritika („nincs az Úrnak ma színe, van néki csupán színeváltozása” — *Fekete karácsony*); Bogdán László *Fekete karácsonya* szintén a csalódást konstatálja a múltbeli várakozások, az emlékdarabkák, a hömpölygő tudatképek időmontírozó kavargásában; Király László bizarr „csúfhistóriákkal” leplezi le az ezredvégi hanyatlás tüneteit, s gyakran nyers agnoszticizmussal, hogy rajtunk „a csillagos mindenség sem segít”; Markó Béla antikizáló és klasszicizáló versformákba kerekíti tempós lírai nyugalommal és mesterkéletlen gördülékenységgel kifejezett ismeretelméleti szkepszisét, Isten-faggató kételyeit („Hozzád kiáltunk, s nem kérünk sokat: / mutasd meg mennyedet, ha poklodat / te látni engedted fájó szemünknek!”); Szócs Géza a nyelvjáték varázslatos, naiv-bájos könnyedségével, s a fekete humor revelációival sugall misztikus végigazságokat („Atyánk, mirajtunk minden pillanatban / a pusztulás fogsora összecsattan” — *Esti ima*), s költői drámájában, a *Passióban* is hátborzongatóan ütközteti az éteri jószág és szeretet jézusi magatartását vagy a megigazulás tisztaságát („Hajszolja nagy lovát a bűn / hogy elsőnek odaérjen / ámde ott van már, az Úr kegyelmét hozta: / ámde ott van már egy angyal hófehérben” — *Mária a megváltásról*) a Krisztus-gyalázás és -gyilkosság undorító-morbid gonoszságaival („Pénzért gyógyított! Aj, be sok tömördek kincset szedett össze! Engem miért nem gyógyított meg?”). Egyed Eme se „madárcsontú” verseinek légiesen finom, szenzitív, csaknem újromantikus melankóliájába az istenkereső érzületek is az evilági és a transzcendens szférák közötti áthidalhatatlanság rezonanciájával vegyülnek; Visky András az álomszerű belső látvány gomolygásában közelíti a beláthatatlant, rezzenésnyi impressziók közegében fürkészi az érzékfölötti titkokat — a „föld és ég közötti” bolyongásban, evangéliumi létezés térben sóhajtván, hogy „ha elhagy szó emlékezet / az égből hulljon ékezet”, s „legyen egy égi Kolozsvár” (*Miatyánk '95*); Kovács András Ferenc pedig a posztmodern intertextualitás virtuóz stílusjátékaihoz és sziporkázó modális összetettségéhez hozzákeveri (ekképpen igazolva Wolfgang Iser megállapítását is arról, hogy miközben a szövegjáték felfedezéssé válik, „maga sem marad érintetlen mindattól, amit játékba hozott”), tehát a stílusimitációs nyelvjáték inherens jelentésségéhez hozzáadásítja a biblikus-szagrális nyelviség ódon hangzatait is: „Isten se tudja, megvagyunk-e még” (*Erdélyi töredék*); „Te-benned bízunk eleinkből fogyva, / Zsoltár, téged tartottunk hajlékunknak” (*Psalmus Transylvanicus*). A vallási-irodalmi nyelv emelkedik tehát itt a legfőbb szentség pozíciójába, mint József Attilánál az önelvű személyiség („Magamban

bízta eleitől fogva” — *Kész a leltár*), a fiatal Kányádinál a természeti szépség („Ó, szép tavaszom /.../ Tebenned bízta” — *Könyörgés tavasszal*), Lászlóffy Aladárnál a személyiségsokszorozó kultúrmindenség („magamban bízta és tebenned / bízunk és mibennünk bíznak eleitől / fogva” — *Óda az álomboz*), vagy a kései Hervaynál a szolidaritás lélekmelege — *Egymásban bízunk eleitől fogva*); Lövétei Lázár Lászlónál viszont szubverzív végpontra fordul a fanyar dezillúzió: „Nem bízta én sem másban, sem magamban” (*Magánzsolgár*). A tagadó forma grammatikájával és szemantikumával — abszolút logikai negativitásával — ellentétes, annak ellenében ható (így különös költői feszültséget képező antipodusa) a támasztalanságnak ez a szinte életvidám, hetyke, könnyed deklarációja, szemben az előzőek állító mondatainak latens keserűségével vagy kétségbeesettségével.

A szövegközi jelentésátvitelek egyébként másoknál is megfigyelhető gazdagságában jellegzetes verscsoportot alkot a Dsida inspirálta *Nagycsütörtök*-parafrázisok sora. Az említetteken kívül (a „bevert templomablak” jelezte heródesi időket és másként is vigasztalan állapotokat láttelező) Páll Lajosnál a tragikum újabb vetülete sejlik elő: „nem döbönt meg jobban Dsida sem Kocsárdon, / mert valójában elaludt az Isten”. A következő stációban — mint Molnos Lajosnál — már a szenvedés színhelye vész a semmibe: „a kocsárdi állomás elutazott / az Isten véle utazott”. Ambrus Lajosnál a vonatok is eltűnnek, és így tovább a (szó)játékos, parodisztikus átképzésekig; Szőcs Géza albatroszként szállt át Kocsárdon, Egyed Péter „csak egy angyalszárnyat” hiányol magáról a pályaudvaron, Fekete Vincénél „Nem volt csalatkozás. Késést / jelentettek be, és a hullatag setétben üldögéltem a / rázboieni-i váróteremben”, Orbán János Dénes szerint „Kocsárdon át az út bizonytalan, / esélyem van, hogy nagycsütörtököt / mond a Trabant”, Kinde Annamária víziójában az átszálló állomáson „Kalapos polgár billeg, / Feje asztalra koppan. Vonat érkezik, indul (...) Pohár a két kezében. / Löttyedt sör a pohárban”, a Király Zoltánéban „Tettek. Kint is, rajtad is”, Farkas Wellmann Évánál a Nagycsütörtök „húsvéti héten: szerda”. A fiatalabb lírikusoknál általában az alulretorizált, dekonstruktív, olykor vulgarizáló beszédmód közvetíti a konvencionális jelentéstartalmakat lebontó szándékot.

A vallásos-istenes tematika még további felmérhetetlen kiterjedésű motivikus, atmoszferikus, utalásos szövegvilágában (Gittai Istvántól, Simonfy Józseftől, Zudor Jánostól Jánk Károlyig, László Noémig, Majla Sándorig, Burján Emilig, Beke Sándorig és a többiekig változó hangsúlyokkal, de voltaképpen az egész Erdélyben születő költői szépírást behálózó hatásformáiban) külön színfolt a csángó költők erőteljes megszólalása. Duma István András költeményeinek megrendítő mélységű naiv folklorizmusa, hamisítatlan szakrális emelkedettsége valóban a néplélek, az ősi magyar vallási kultúra tiszta forrásaihoz vezet. Az eredendő mitikus szemlélet szentként tiszteli az életet, a szülőföldet („Szent a hely és van szentelve / Ősünk karán megszentelve /.../ Ezt a helyet szereti / Isten es meg szenteli”), és jajongva rimánkodó segélykiáltásokra kész, midőn a ter-

mészetes magyar lélekközösséget végveszedelem környékezi („Uram istenem segély meg még élni / Mért születem azért hagy meg maradni /.../ Uram segély hagy tadgyalak imádni”; „Órizd Uram a szent helyet”; „Mert a csángót a világon aki szereti / Urunk Isten a haláltól lelkit meg menti”). Iancu Laura a csángómagyar életérzés finom átszűrésével, rebbenő lélekmozdulatokkal fürkészi a hiányzó, csak jelzésről jelzésre illanó Isten hollétét, s törékeny kijelentések, hajladozó szókapcsolatok, elúszó mondatfoszlányok nyelvi mágiájával avat be istenvonzalmának, istenközelségének misztériumába („keresünk valamit / ovális barlang falait / gondolatok medreit / Isten hamvait”; „Ha áll a béke, / Rám borul az éj ölében / A csendes Isten, szépen”).

A személyes és közösségi vallási tapasztalat esztétikai átformálásának ilyen gazdagságú erdélyi thesaurusa a jelenkori összmagyar irodalom öntanúsító minőségét is jelezheti. Egyúttal rá is eszméltehet újra, hogy mi az, ami mindnyájunkat köt és emel — a bennünk és a fölöttünk lévő értékekhez.

75 éve látott napvilágot József Attila utolsó verseskönyve

Brauch Magda

„Drága Attila”

„A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelíden
s nézik, nézik a csillagok.”
(*József Attila: Reménytelenül*)

Lehet-e tömörebben megfogalmazni egy életérzést, melyet József Attila utolsó, *Nagyon fáj* című és 75 éve, 1936-ban megjelent verseskönyvének címadó versében írt, s melynek alapja maga a tömény, a kegyetlen valóság?

Van-e, volt-e, lesz-e magyar — vagy nem magyar — költő, aki ezt pontosabban ki tudná fejezni?

Volt is, van is (reméljük, lesz is), aki — ha nem is pontosabban, mert az lehetetlen, de hasonló tömörséggel és művészi fokon megfogalmazza, közvetíti érzelmeit.

Petőfi, Ady, József Attila. Hiába kényeztetett el bennünket, magyar ajkú verskedvelőket tehetséges, sőt, zseniális költők egész hada, mégis ők hárman a legtöbbet emlegetettek, a legismertebbek, a legnagyobbak. Így szokás jellemezni őket.

Helyes-e, igazságos-e ez a rangsorolás?

Azt hiszem, nem mindenki ért egyet vele. Hiszen van, aki Arany Jánost Petőfi elé helyezi, dacolva így az egész világon kialakult közvéleménnyel. Adyt a maga korában nem értették meg, és utána sem szerette minden verskedvelő, Kosztolányit, Babitsot helyezve elébe.

Én sem tudok választani.

Középiskolai tanár koromban — állítólag — egyforma lelkesedéssel tanítottam minden nagy magyar költőt. Egyszer diákjaim elárulták: fogadásokat kötöttek, hogy ki a kedvenc költőm. És nem tudták eldönteni. Én sem.

Petőfivel együtt lélegzem, Arany balladáit csodának tartom, amikhez semmi sem mérhető, Adyt a modern magyar líra megalapítójának, az impresszionisták a „szívem csücskei”, akárcsak Radnóti, akinek eclogái, de főleg „sírontúli” üzenetei egyedülállók a világirodalomban is. És József Attila. Költő-óriásnak, zseninek tartom, és nagyon fáj, hogy egyéni sorsa olyan kegyetlen volt hozzá.
